

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, na osnovi člana V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana 39. stav 1. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 6. do 10. jula 2004. godine, donijela je

ODLUKU

I

Graditeljska cjelina – Beglučka (Lala-pašina, Mustafa-pašina, Beglek) džamija u Livnu proglašava se nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nacionalni spomenik).

Nacionalni spomenik se nalazi na lokaciji koja obuhvata k.č. 4/48, posjedovni list broj 720, k.o. Livno, općina Livno, Federacija Bosne i Hercegovine.

Na nacionalni spomenik se primjenjuju mjere zaštite i rehabilitacije utvrđene Zakonom o provedbi odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ("Službene novine Federacije BiH", br. 2/02, 27/02 i 6/04).

II

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: Vlada Federacije) dužna je osigurati pravne, naučne, tehničke, administrativne i finansijske mjere za zaštitu, konzervaciju, restauraciju i prezentaciju nacionalnog spomenika.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika (u daljnjem tekstu: Komisija) utvrdit će tehničke uvjete i osigurati finansijska sredstva za izradu i postavljanje informacione ploče sa osnovnim podacima o spomeniku i odluci o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

III

U cilju trajne zaštite nacionalnog spomenika utvrđuju se sljedeće zone zaštite:

I zona zaštite obuhvata prostor definiran u tački I stav 2. ove odluke. U ovoj zoni zaštite utvrđuju se sljedeće mjere:

- dopušteni su samo radovi restauracije i konzervacije nacionalnog spomenika uz odobrenje federalnog ministarstva nadležnog za prostorno uređenje i stručni nadzor nadležne službe zaštite naslijeđa na nivou Federacije Bosne i Hercegovine;
- zaštita objekta od prodora vlage uz prethodno provedena istraživanja uzroka pojave vlage u enterijeru objekta (na kupoli u cijeloj zoni oko vijenca, na prelomljenim čeonim lukovima trompi i zidovima), kao i u eksterijeru objekta (na dekorativnoj kamenoj plastici čaše šerefe);

- svi radovi na zaštiti, bez obzira na njihovu vrstu i obim, moraju biti na osnovi prethodno pribavljenog odobrenja federalnog ministarstva nadležnog za prostorno uređenje.

Utvrđuje se mjera hitne zaštite od daljnjeg propadanja:

-zaštita šerefne munare od djelovanja atmosferilija.

II zona zaštite obuhvata k.č. 4/49 i 4/50, posjedovni list broj 720, k.o. Livno. U ovoj zoni zaštite utvrđuju se sljedeće mjere:

- na prostoru k.č. 4/49 nije dopuštena nova izgradnja, niti promjena morfologije terena;
- na južnoj strani parcele k.č. 4/50, u pojasu od 8 m od regulacione linije ulice, dopuštena je izgradnja objekata za potrebe Islamske zajednice, maksimalne spratnosti P+1, odnosno 6,5 m do krovnog vijenca, uz prethodno dobiveno mišljenje donosioca ove odluke na idejno rješenje.

IV

Stavljaju se van snage svi provedbeni i razvojni prostorno-planski akti koji su u suprotnosti sa odredbama ove odluke.

V

Svako, a posebno nadležni organi Federacije Bosne i Hercegovine, kantona, gradske i općinske službe suzdržat će se od poduzimanja bilo kakvih radnji koje mogu oštetiti nacionalni spomenik ili dovesti u pitanje njegovu zaštitu.

VI

Ova odluka dostavit će se Vladi Federacije, federalnom ministarstvu nadležnom za prostorno uređenje, nadležnoj službi zaštite naslijeđa na nivou Federacije Bosne i Hercegovine, općinskom organu uprave nadležnom za poslove urbanizma i katastra, radi provođenja mjera utvrđenih u tač. II - V ove odluke i nadležnom općinskom sudu radi upisa u zemljišne knjige.

VII

Sastavni dio ove odluke je obrazloženje sa pratećom dokumentacijom, koje je dostupno na uvid zainteresiranim licima u prostorijama i na web stranici Komisije (<http://www.aneks8komisija.com.ba>).

VIII

Prema članu V, stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, odluke Komisije su konačne.

IX

Danom donošenja ove odluke, briše se sa Privremene liste nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH», broj 33/02, «Službeni glasnik Republike Srpske», broj 79/02, «Službene novine Federacije BiH», broj 59/02 i «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», broj 4/03) nacionalni spomenik upisan pod rednim brojem 339.

X

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja i objavit će se u «Službenom glasniku BiH».

Ovu odluku Komisija je donijela u sljedećem sastavu: Zeynep Ahunbay, Amra Hadžimuhamedović, Dubravko Lovrenović, Ljiljana Ševo i Tina Wik.

Broj: 06.1-2-125/2004-5
6. jula 2004.godine
Sarajevo

Predsjedavajući Komisije
Dubravko Lovrenović

O b r a z l o ž e n j e

I – UVOD

Na osnovi Zakona o provedbi odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, član 2, stav 1, “nacionalni spomenik” je dobro koje je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika proglasila nacionalnim spomenikom, u skladu sa članovima V i VI Aneksa 8, Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, kao i dobra upisana na Privremenu listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH», Broj 33/02), sve dok Komisija ne donese konačnu odluku o njihovom statusu, a za što ne postoji vremensko ograničenje i bez obzira da li je za dotično dobro podnesen zahtjev.

Komisija je na sjednici održanoj 14.juna 2000. godine donijela odluku o stavljanju Lala-pašine džamije u Livnu na Privremenu listu nacionalnih spomenika, pod rednim brojem 339.

U skladu sa odredbama zakona, a na osnovi člana V, stava 4. Aneksa 8. i člana 35. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, Komisija je pristupila provođenju postupka za donošenje konačne odluke za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom.

II – PRETHODNI POSTUPAK

U toku vođenja postupka izvršen je uvid u:

- podatke o sadašnjem stanju i namjeni dobra, uključujući i opis i fotografije, podatke o oštećenjima u toku rata, podatke o intervencijama i radovima na dobru, itd.,
- uvid u sadašnje stanje objekta,
- kopiju katastarskog plana,
- historijsku, arhitektonsku ili drugu dokumentarnu građu o dobru, koja je data u popisu korištenja dokumentacije u sklopu ove odluke.

Na osnovi uvida u prikupljenu dokumentaciju i stanje dobra, utvrđeno je sljedeće:

1. Podaci o dobru

Lokacija

Beglučka džamija se nalazi u centru grada Livna, općina Livno, Federacija Bosne i Hercegovine. Prostor na kojem je izgrađena džamija nalazi se na blagoj padini brda koje se, jugozapadno od Topova¹, spušta do rijeke Bistrice. Džamija je izgrađena na mjestu koje je situirano izvan gradskih bedema. Sama lokacija je sa

---

¹ toponim/ dio grada grada Livna u kojem se nalazi džamija Glavica

sjeverozapadne strane omeđena ulicom Kraljice Katarine (raniji naziv ulica Ivana Gorana Kovačića).

Položaj Beglučke džamije i izgled njene okoline opisao je 1941. godine vjeroučitelj Aličić: « Džamija leži u zelenoj livadi, nekadanjem groblju, ondje, gdje se vijenac obronaka, na kojima počiva Gornji Grad prelijeva u ravan, što se stere iznad Bistrice. Ispod nje vodi jedna od ljepših gradskih ulica, koja se, tek nekoliko koraka dalje, razvija u više grana. Na suprotnoj strani od džamije stere se zelena livada, koja dopire sve do Bistrice. Okolo su posijane kuće, većinom iz starijeg doba. To je starinska Lala pašina mahala, koja se danas zove Begluk, ili Beglek. »

Historijski podaci

Prije ulaska turske vojske u Livno 1463. godine, te konačnog učvršćivanja turske vlasti u Livnu 80-ih godina 15. stoljeća, koja će potrajati sve do dolaska Austrijanaca 1878. godine, historiju ljudskog bitisanja u tim krajevima bilježimo od najranijih do sada pronađenih tragova naseljavanja ljudi u livanjskom kraju koji potječu iz prahistorijskog doba, tj. 2000 godina p.n.e., preko rimskog doba, avarskih pohoda, dolaska Slavena, pripadanja ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj državi, te ulasku u sastav Bosanske banovine.

«Pod vlašću bosanskih kraljeva, sve do pada Bosne, nalazili su se Uskoplje, Rama i Livno, što se vidi i iz povelje Matije Korvina iz 1463. godine, kojom daruje ove krajeve Vladislavu Hercegoviću. Zapadno od Velike Straže², u Završju, u izvorima se jedino javlja grad Livno, i to u vezi sa Dubrovčanima, koji su se tu zadržavali krećući se na relaciji Split-Vesela Straža-rudarski bazen srednje Bosne. Ovim zaobilaznim putem u Bosnu Dubrovčani su se koristili naročito u vrijeme sukoba s lokalnim feudalcima u zaleđu, posebno sa Stjepanom Vukčićem. Franjevački samostan u Livnu, koji je poznat još iz putopisa Bartolomeja Pizanskog³, pominje se u testamentu dubrovačkog vlastelina Mihajla Andrije Sorkočevića»⁴.

Nakon osvajanja Klisa 1537. godine, Turci su od oblasti u sjeverozapadnoj Bosni, Dalmaciji, Krbavi i Lici, osnovali Kliški sandžak⁵, a sandžakbezi su stolovali u Livnu sve do kraja 17. stoljeća. Livno u 16. stoljeću doživljava svoj najveći procvat i razvija se u veće naselje-kasabu.

«Džamija Begluk podignuta je 985. (1567/8). Predaja kaže da ju je podigao kliški sandžakbeg Lala paša. I Evlija Čelebija spominje je kao Lala pašinu džamiju, a vakufnama Mustafabega, sina Ibrahimagina iz 1052. (1642.) spominje Lala pašinu mahalul.⁶»

² «U Uskoplju, oko Gornjeg Vrbasa, nalazili su se gradovi Susjed, Vesela Straža i Biograd (Prusac).» (Kovačević-Kojić, Desanka: Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države, Sarajevo, 1978, str.125)

³ Najraniji popis franjevačkih samostana u bosanskoj vikariji dao je Bartolomej Pizanski u djelu *De Conformitate vitae B. Francisci*, iz 1375. godine. Tada je bosanska vikarija obuhvatala sve zemlje od Crnog mora do Istre, sa dijelovima Ugarske i Vlaške, pa je čak i jedan dio apulskih samostana bio njoj dodijeljen. (Kovačević-Kojić, Desanka: 1978, str.284)

⁴ (Kovačević-Kojić, Desanka: 1978, str. 85, 126-127, 290)

⁵ Kliški sandžak, osnovan 1537. godine, teritorijalno je obuhvatao područje jugozapadne Bosne i jugoistočne Hrvatske, od Konjica na istoku do Gospića na zapadu, te od Klisa i Skradina na jugu do rijeke Une na sjeveru. Kliški sandžak je početkom 17. stoljeća imao 17 naselja sa statusom kasabe: Konjic, Prozor, Prusac (Akhisar), Oborci, Donji Vakuf (Novosel, Nev-abad), Gornji Vakuf (Česta), Livno, Sinj, Vrlika (Vrhrika), Drniš, Skradin, Glamoč, Knin, Jezero (Golhisar), Zemunik i Hrvace (Spaho, Fehim Dž.: Džamije i njihovi vakufi u gradovima kliškog sandžaka početkom XVII vijeka, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga V-VII, Sarajevo, 1978, str. 217)

⁶ Aličić, Ahmed: Livanjske džamije, Prilog povijesti Livna, Glasnik Islamske vjerske zajednice Nezavisne države Hrvatske u Sarajevu, broj 12, Sarajevo, 1941, str.383

Iako se graditelj džamije spominje, u različitim izvorima, pod tri različita imena (Mustafa-paša ili Lala Mustafa-paša Sokolović), radi se o kliškom sandžakbegu, koji je na toj funkciji bio od 1574. do 1577. godine. Premda je zvanično sjedište Kliškog sandžaka bilo u Klisu, sandžakbezi su stolovali u Livnu, koje je bilo najveći i najrazvijeniji grad sandžaka. Zbog toga se Mustafa-paša odlučio da u Livnu izgradi džamiju⁷.

Vakufnama osnivača džamije nije sačuvana: «Vakufnama je propala ili zametnuta, pa ne znamo, što je sve dobrotvor uvakufio za uzdržavanje džamije. Danas ovaj vakuf, uz kosnicu na kojoj leži džamija, posjeduje još jednu livadu pod Prispom u Livanjskom polju. Međutim ovaj vakuf je morao biti mnogo bogatiji, kako to priliči onakvom dobrotvoru, samo što o njemu nemamo nikakvih vijesti.⁸»

Prema defterima za Kliški sandžak iz 1603-1617. godine⁹, prihodi vakufa Mustafa-pašine džamije (Lala-pašine džamije) sadržavali su kao temeljni kapital gotovinu od 123.326 akči, te godišnju rentu, ubiranu od kirija 8 dućana izatih pod zakup, u iznosu od 1.280 akči. Defteri nam pružaju podatke i o izdacima: imam i hatib-10 akči dnevno (Ahmed-halifa), prvi mujezin-6 akči dnevno, s tim da uči suru «Tebareke» (Hadži Mustafa), drugi mujezin- 2 akče dnevno, s tim da uči «Amme džuz», muarrif-2 akče dnevno, kajim- 2,5 akče dnevno, drugi kajim- 2 akče dnevno, mutevelija- 5 akči dnevno, nazir- 200 akči godišnje, troškovi za osvjetljenje munare u mjesecu ramazanu 40 akči¹⁰. Mahala džamije Mustafa-paše imala je 38 domaćinstava i 2 mudžereda. Od zanatlija su upisani: 2 čurčije, 4 tabaka, 4 krojača, 1 sarač i 1 mimar¹¹.

Uz džamiju je bio i mekteb, koji se zvao Beglučki, a podigao ga je Mustafa-beg, sin Ibrahim-agin, osnivač livanjskog Darul-Hadisa¹². U svojoj vakufnami, pisanoj 1052. hidžr. godine (1642), spomenuti dobrotvor kaže, da je podigao mekteb u Lala-pašinoj mahali. Za mekteb je propisao kao nastavne predmete: Kur'an s tedžvidom¹³ prema dječijim sposobnostima, Jezik-pjesmu i Prozu-krasnopis. Te će predmete poučavati muallim koji mora biti vješt u pismu, a njemu će pomagati kalfa. Muallim će primati 8 akči¹⁴, a kalfa (pomoćnik) 4 akče dnevno. Vakif je još odredio da se svake godine iz vakufskih prihoda obuče po 30 siročadi i po 30 siromaške djece, a dobrih učenika njegovog mekteba¹⁵.

⁷ Spaho, Fehim Dž.: *Džamije i njihovi vakufi u gradovima kliškog sandžaka početkom XVII vijeka*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga V-VII, Sarajevo, 1978, str. 224

⁸ Aličić, Ahmed: 1941, str.386

⁹ original Tapu ve Kadastro Ankara No 475, fotokopije Orijentalni institut u Sarajevu br. 211 (prema Spaho, Fehim Dž.: *Džamije i njihovi vakufi u gradovima kliškog sandžaka početkom XVII vijeka*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga V-VII, Sarajevo, 1978, str. 218)

¹⁰ Spaho, Fehim Dž.: 1978, str. 224

¹¹ Spaho, Fehim Dž.: Livno u ranim turskim izvorima, Prilog za monografiju, Orijentalni institut u Sarajevu, Prilozi za orijentalnu filologiju 32-33, 1982-83, str.159

¹² kuća hadisa – škola u kojoj je izučavano predanje o životu poslanika Muhammeda

¹³ nauka o pravilnom čitanju kur'anskog teksta na arapskom izvorniku (Aličić, Ahmed: *Veliki dobrotvor grada Livna*, Glasnik Islamske vjerske zajednice Nezavisne države Hrvatske u Sarajevu, broj 3, Sarajevo, 1943, str. 63)

¹⁴ «Akča, znači bjelica (od turske riječi ak – bijel) je najstariji turski novac. To je mali srebreni novac promjera 10-12 mm, a težine 0,65-1,10 grama. Težina ovog novca sve je više padala, pa je koncem 17. i početkom 18. stoljeća pala na 0,13 grama čistog srebra. Kolale su dvije vrste akči: sag-akče (zdrave akče) i čuruk-akče (nezdrave). Čuruk-akča je težila 0,13 grama, a sag-akča dvostruko više čistog srebra. U ove posljednje spadaju i akče spomenute u našoj vakufnami. Pod konac 17. stoljeća 3 sag-akče (6 čuruk-akči) vrijedile su jednu paru, a 40 para (120 sag-akči, odnosno 240 čuruk-akči) jedan groš; 500 groša činili su jednu kesu, a 100 kesa jedan tovar; 36 tovara jednu haznu.» (Aličić, Ahmed: *Veliki dobrotvor grada Livna*, Glasnik Islamske vjerske zajednice Nezavisne države Hrvatske u Sarajevu, broj 3, Sarajevo, 1943, str. 67)

¹⁵ Aličić, Ahmed: 1941, str. 387

Preko puta Lala-pašine džamije nalazila se i Musalla¹⁶, za koju Evlija Čelebi kaže da ju je podigao «bivši bosanski valija Sejid Ahmed-paša» (1656-1658)¹⁷. Musalla je služila svojoj svrsi sve do 1878. godine, a i poslije su ovdje učene dove hadžijama pred odlazak na hodočašće u Meku¹⁸.

Putopisac Evlija Čelebi boravi u Livnu 1660. godine i u svom putopisu piše o 13 džamija, od kojih je 7 većih, 3 medrese, 6 derviških tekija, 6 mekteba, jedan veliki han, jedna banja i više česama¹⁹.

Od službenika ovog vakufa pisani izvori spominju Hadži Jusufa, sina Muhamedova, rođenog Livnjaka, koji je živio u prvoj polovini 17. stoljeća i bio mujezin Lala-pašine džamije u Livnu²⁰. Bavio se i astronomijom²¹ i on je najstariji poznati astronom u našim krajevima. Tek poslije njega dolaze Šejh Jujo, Husein Muzaferija, Mula Mustafa Bašeskija... Smatra se, s razlogom, da je on tvorac sunčanog sata na Beglučkoj džamiji²².

U novije vrijeme bili su imami ove džamije Insanići, i to za turske vladavine, a poslije njih ističe se Hafiz Salih Duran, koji je vršio imamsku dužnost preko 45 godina, a umro je 11. aprila 1937. Uz imamsku dužnost bio je i muallim²³.

---

¹⁶ Za Musallu je vezana i pjesma, pamti je i kazuje Melća Pivčić (1908), majka slikara Age Pivčića:

“Igru igra Ale Pehlivane
Od Musale do Begluk džamije.
Gledalo ga pola grada
I iz grada sedam divojaka:
Dvi Bombića i dvi Latifića
I dvi mlade Pašage Havale
I prid njima Doračića Zada.
Crne oči Ali utekoše,
Bile mu se noge izmakoše
Pade Ale na zelenu travu.
Ljuto kune Alagina majka:
Bog ubio svakog pehlivana,
Koji igra petkom i Bajramom.”

(iz knjige Orman, Rapko: Blago pod kupolom, Livanjske potkupolne džamije, Tešanj, 1999, str. 42/korištene usluge biblioteke Bošnjačkog instituta, fondacija Adila Zulfikarpašića-Sarajevo)

¹⁷ Čelebi, Evlija: Putopis: odlomci o jugoslovenskim zemljama, Sarajevo, 1996, str. 105, 142

¹⁸ Mujezinović, Mehmed: Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, knjiga III – Bosanska krajina, zapadna Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 1988, str. 104

¹⁹ Mujezinović, Mehmed: 1988, str. 96

²⁰ Jusuf Livnjak (Hadži Jusuf, sin Muhameda) je najstariji poznati pjesnik alhamijado književnosti u Bosni i vrlo često obrađivan kao naš prvi putopisac. Za sebe kaže: "Ja, griješni siromah, Jusuf, sin Muhamedov, rođen sam u kasabi Livno, gdje sam odrastao i bio mujezin Lala-pašine džamije". Djelo po kojem je Hadži Jusuf postao poznat je putopis o Meki i Medini, u kojem je jasnim i živim jezikom opisao sva mjesta koja je proputovao do svetih mjesta i nazad. Osim ove kratke naznake koju je dao sam Jusuf, nemamo više podataka iz njegove ranije biografije. Imao je dvojicu braće: nešto obrazovanijeg Omer-efendiju i Hasana. Kada je Džafer-aga Džudža podigao svoju džamiju u Županj-potoku (raniji naziv Duvna, danas Tomislavgrada) sele iz Livna jer Omer-efendija postaje imam te džamije sa platom od 25 akči, a Jusuf mujezin sa 12 akči dnevno. Spomenimo da se, kao prepisivač u Novoj mostarskoj tekiji, 1046/1636-7. godine, potpisuje Muhamed, sin Omera-efendije iz Županj-potoka. (Burek, Ahmet: *Pisana riječ u Livnu*, Most, Časopis za obrazovanje, nauku i kulturu, Mostar, Broj 140-141 (51-52 - nova serija), godina XXVI juli-august/srpanj-kolovoz 2001)

²¹ Pomalo se bavio i astronomijom i proučavao kako su neke svetkovine te godine, kao i ranije, pale u isto vrijeme (Fehim Nametak, Pregled stvaranja BiH muslimana na turskom jeziku, Starješinstvo IVZ, Sarajevo, 1989, str. 87)

²² Orman, Rapko: 1999, str. 43

²³ Aličić, Ahmed: 1941, str. 387

U aprilu 1941. godine, prema sjećanjima starijih Livnjaka, klanjana je posljednja ikindija. U tom istom mjesecu, italijanski vojnici su odvalili džamijska vrata, i džamiju koristili kao štalu. Nakon interveniranja nekih uglednih Livnjaka kod italijanskog komandanta, džamija je ispražnjena, ali je ostala devastirana.²⁴

O životu i radu nekih službenika džamije Beglek, ostao je zapisan trag: «...Hafiz Salih ef. Duran, sir Bećira, bio je 45 godina imam i hatib Begluk džamije i mualim Beglučkog mekteba. Za njega se tvrdi da je bio plemenit čovjek, dobar hafiz i savjestan vjerski službenik. Isticao se i kao dobar vaiz. Umro u Livnu 1932. godine... Mehmed Meho Mulić rođen je 1883. godine. Mujezinio je u Lala-pašinoj džamiji (sve dok ona nije bila pogođena topovskom granatom u 2. svjetskom ratu), a povremeno i u Perkuši i Ćurčinici. Imao je snažan i melodičan glas. Nosio je ahmediju i bradu. Mujezinio je od 1900. do 1950. godine. Povremeno je zamjenjivao imama na namazu.... Smail i Mahmut Mulić, gotovo kao dječaci mujezinili su u Perkuši, a uz Ramazan i u Lala-pašinoj džamiji i Ćurčinici (sve do 1947.). Učili su i mukabelu.»²⁵

Beglučka džamija je u ratu 1992-95. gađana iz oružja manjeg kalibra, pri čemu je oštećena. Oštećenja od granata, nastala su 21. jula 1993. godine²⁶.

2. Opis dobra

Po broju potkupolnih džamija u Bosni i Hercegovini, Livno se nalazi na drugom mjestu, poslije Sarajeva, a ispred Mostara, Banje Luke i Foče. I ovaj podatak svjedoči o prošlosti Livna, njegovoj važnosti i naglom širenju, zato što su potkupolne džamije predstavljale značajna arhitektonska ostvarenja. Od velikog broja džamija u Bosni i Hercegovini, svega njih 35, izgrađenih u 19 različitih mjesta, zasvedeno je kupolama²⁷.

Od četiri džamije u Livnu, koje su se nalazile izvan gradskih bedema, jedino je Lala-pašina džamija bila potkupolna²⁸.

Sve livanjske potkupolne džamije "pripadaju tipu jednodostorne džamije sa trijemom potkrivenim sa tri male kupolice što je vrlo čest tip na prostorima Osmanskog carstva izvan njegovog središta." Visoka, «gotovo ovoidna²⁹» kupola (u visini šerefe), nizak tambur i niska munara sa niskim krovom (kupom munare) izdvajaju livanjske potkupolne džamije u posebnu grupu bosanskohercegovačkih džamija. Dijelovi građevine djeluju zbijeno, naglašen je unutrašnji molitveni prostor, kojem su podređeni ostali dijelovi građevine. Sa zbijenošću svih elemenata, visokom kupolom i niskom munarom, te s obzirom na vrijeme u kojem su građene (druga polovina 16. stoljeća), djeluju arhaično i konstrukcijom podsjećaju na prve osmanske jednodostorne potkupolne džamije iz 14. stoljeća u Izniku (Nikeji), koje pripadaju brusanskom ranocarigradskom stilu.

Prof. Husref Redžić, zbog nevedenog, pretpostavlja da su graditelji livanjskih džamija domaći majstori i da u njihovoj izgradnji nije učestvovao nijedan od poznatih graditelja iz škole mimar-Sinana koja je u turskom carstvu bila dominantna u drugoj polovini 16. stoljeća.

²⁴ Orman, Rapko: 1999, str. 46

²⁵ Orman, Rapko: 1999, str. 85, 90 i 91

²⁶ Orman, Rapko: 1999, str. 93

²⁷ Mujezinović, Mehmed: Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, knjiga III – Bosanska krajina, zapadna Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 1988, str. 95

²⁸ Aličić, Ahmed: 1941, str. 383

²⁹ ovoidan (lat. ovum, jaje, grč. eidos, oblik) u obliku jajeta, jajolik (Domović, Želimir: Rječnik stranih riječi, Beograd, 2001, str. 1012)

Osim toga, specifična klima Livna, koju odlikuju duge snježne zime i snažni orkanski vjetrovi, utjecala je na to da svi dijelovi građevine budu što zbijeniji uz centralno jezgro, a da munara bude proporcionirana tako da može izdržati silne udare vjetra³⁰.

«Arhaični izgled livanjskih potkupolnih džamija³¹», prema Orman Rapku³², uvjetovan je i samim položajem tih džamija, koje su, gotovo sve, izgrađene na brežuljcima i uzvišenjima, što je dodatno naglašavalo visinu ovih zdanja.

Zaključci prof. Husrefa Redžića i Orman Rapka koji se odnose na uvjetovanost mikroklimatske situacije i topografskog položaja objekta džamije, s jedne, i visine munare, s druge strane, imaju osnova, naročito ako se dovedu u vezu vertikalni gabariti postojećih livanjskih džamija sa njihovim situacionim i topografskim položajem u gradu Livnu: kod džamije Glavice na Topovima i kod džamije Balaguše pod Džephanom, koje su podignute na livanjskim brežuljcima, šerefe se nalazi skoro na istoj visini sa tjemnom kupole, kod Lala-pašine džamije, koja je izgrađena na mjestu gdje «Gornji grad prelazi u ravan», kota vrha šerefe je cca 3,75 m viša u odnosu na kotu tjemena kupole, a džamija Perkuša, izgrađena u ravnom dijelu Livna je imala najvišu³³ munaru u gradu.

Ostaci prelomljenih čeonih lukova na sjeverozapadnom zidu i bočnim zidovima trijema, kao i oslonička užljebljenja (drvenih)³⁴ greda, lijevo i desno od ulaznog portala, upućuju na zaključak da je trijem džamije nekada bio zasveden kupolama.

Analizirajući fotografiju džamije iz 1933. godine³⁵, može se zaključiti da je trijem džamije bio pod jednostrešnim drvenim krovom pokrivenim šindrom.

Džamija ima masivne zidove debljine cca 110 cm, zidane tesanim kamenom krečnjakom (kamen «žestac»³⁶).

Unutrašnji zatvoreni prostor ima približno kvadratnu osnovu dimenzija cca 8.60 x 8.65 m. Postojeći drveni mahfil (dubina 368 cm x širina 860 cm) prislonjen je cijelom dužinom sjeverozapadnog zida. Napravljen je od borovog drveta, premazan lazurnim premazom za zaštitu drveta, prednjim dijelom se oslanja na dva drvena stupa³⁷, a zadnjim dijelom na horizontalnu gredu postavljenu uz sjeverozapadni zid. Mahfil pripada tipu prednjih mahfila, a u sredini prednje linije mahfila napravljen je polukružni istak za mujezina. Desno od ulaza, uz zidove, izgrađeno je dvokrako prelomljeno drveno stepenište, kojim se pristupa galeriji mahfila.

Prema tehničkoj snimci tlocrta džamije napravljenoj početkom 70-tih godina 20. stoljeća, džamija je imala mahfil dubine 202 cm, širine 325 cm, koji se nalazio desno od ulaza. Novi mahfil je izgrađen 1997. godine.

³⁰ Redžić, Husref: Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini, Sarajevo, 1983.

³¹ misleći pri tome, uglavnom, na proporcije munare i njihov krajnji učinak na vertikalnu naglašenost cijelog objekta (op. E. Softić)

³² Orman, Rapko: 1999, str. 12

³³ «Suljo Dibek Burhan, mujezin Perkuše džamije, vrlo učevan. U odsutnosti imama dostojno ga je zamjenjivao, čak i na teraviji. Učio ezan, sale i salavate, a uz Ramazan i mukabelu. **Sa visokog minareta Perkuše džamije (najviše u Livnu)** njegov glas sterao se daleko...»(Orman, Rapko: 1999, str. 90)

³⁴ Kod livanjske džamije Balaguša, čiji je ulazni trijem pokriven trima kupolicama, nailazimo na potpuno ista užljebljenja koja su u funkciji učepljenja oslonaca drvenih greda kojima su horizontalno ukružene kupolice ulaznog trijema i trijem u cjelini.

³⁵ fotografija Lala-pašine džamije snimljena 1933. godine (Narodni muzej Banja Luka, K VIIa, inv. br. 380/38, preuzeta od Muzeja bosanske krajine iz Banje Luke, FIT 1.179)

³⁶ Orman, Rapko: 1999, str. 39

³⁷ kapiteli stupova su drveni i imaju formu tzv. «sedla», dok su baze stupova kamene, izvedene u formi četverostranih piramida, blago zakošenih stranica i zarubljenog vrha

Prelaz sa kvadratične osnove kubusa u kružni tambur³⁸ (zidovi tambura su debljine cca 60 cm, visina tambura je cca 147 cm³⁹, a njegov unutrašnji dijametar cca 870 cm) izveden je preko ugaonih trompi⁴⁰, koje su podijeljene na trodijelne kriške, a u zonama ispod srednjih kriški naglašene i dekorirane sa stalaktitnom dekoracijom. Svaka trompa je, u visini tambura, naglašena i plitkom nišom, izvedenom u formi «slijepog» prozora sa prelomljenim lukom. Tambur džamije je nenaglašen, jer, prilikom radova sanacije džamije 1997. godine, nije obnovljen vijenac⁴¹ koji se nalazio u horizontalnoj ravni završetka tambura. Prelaz iz kvadratične u kružnu formu naglašen je i prelomljenim čeonim lukovima⁴² trompi, kao i sa osam pandantifa⁴³, također naglašenih slijepim prelomljenim lukovima. Početak tambura je u enterijeru naglašen jednostavnim vijencem (visina vijenca je cca 15 cm) koji je postavljen na visini od cca +793 cm (mjereno od poda džamije do početka vijenca).

Unutrašnji dijametar kupole, mjereno u nivou tambura, iznosi 870 cm, a visina kupole, mjerena sa vanjske strane od kraja tambura do tjemena kupole, iznosi 490 cm, što potkrepljuje tvrdnju prof. Husrefa Redžića o ovoidnoj formi kupola livanjskih džamija.

Ukupno 14 prozora na fasadama objekta je postavljeno u 3 horizontalna reda: u donjem redu sedam (dimenzija cca 120 do 125 x 140+85 cm/širina x visina), u srednjem redu četiri (dimenzija cca 90 x 143 cm/širina x visina), a u gornjem redu tri (dimenzija cca 80 x 130 cm/širina x visina).

Prozori prvog reda sa vanjske strane imaju kamene doprozornike (šembrane) i demire od kovanog gvožđa, zasvedeni su prelomljenim kamenim lukovima, od pravilno rezanog kamena, upuštenim u ravan fasade. Iznad prozora drugog i trećeg reda, na vanjskom dijelu zida, su prelomljeni lukovi rađeni u klesanom kamenu miljevini. U unutrašnjosti, iznad pojasa prvog niza prozora, izgrađeni su rasteretni prelomljeni lukovi reljefno naznačeni⁴⁴ (površina ispod prelomljenog luka je bila za nekoliko centimetara uvučena u odnosu na zidnu ravan). Prilikom sanacionih radova, 1997. godine, svim prozorima su ugrađene kamene tranzene⁴⁵, koje, na objektu, u 20. stoljeću, nisu postojale⁴⁶.

Prozora drugog pojasa nema na ulaznoj, sjeverozapadnoj i sjeveroistočnoj fasadi, a prozora trećeg pojasa nema na ulaznoj, sjeverozapadnoj fasadi. S obzirom na dispoziciju prozora, simetrično su riješene sjeverozapadna, sjeveroistočna i jugozapadna fasada, a asimetrično rješenje ima jugoistočna fasada, kod koje je i ritam prozora drugačiji.

³⁸ tambur u eksterijeru objekta ima formu osmouglaone prizme

³⁹ visina tambura u eksterijeru

⁴⁰ trompe su ljevkaste svodne niše iznad uglova kvadratičnog kubusa (Werner Mueller, Gunther Vogel: Atlas arhitekture, Knjiga 1, Zagreb, 2000, str. 48-49)

⁴¹ na crtežu *Uzdužnog presjeka*, na koti +9,27 m (mjereno od poda džamije do početka vijenca), ucrtan je vijenac širine 8 cm koji se nalazio u horizontalnoj ravni završetka tambura. Pogledati crteže snimka postojećeg stanja iz 1960-65. godine Begluk džamije u Livnu, Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR BiH, Sarajevo (*Sprem. sign.: 1591*)

⁴² stope lukova imaju dekoraciju u vidu stalaktita

⁴³ pandantifi su stereotomski sferični trokutovi (Werner Mueller, Gunther Vogel: 2000, str. 48)

⁴⁴ prema crtežu *Uzdužnog presjeka* naglašene prelomljene lukove u enterijeru su imali i prozori drugog i trećeg reda. Pogledati crteže snimka postojećeg stanja iz 1960-65. godine Begluk džamije u Livnu, Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR BiH, Sarajevo (*Sprem. sign.: 1591*)

⁴⁵ perforacije tranzena izvedene su u obliku šestougaonika, zvijezde i polumjeseca

⁴⁶ Naime, na dostupnim fotografijama džamije, snimljenim u 20. stoljeću, na objektu se ne vide kamene tranzene.

Lijevo i desno od ulaznog portala džamije nalaze se vanjske sofe, lijeva 3,36 x 3,10m (širina x dubina) i desna sofa 3,50 x 3,10 m (širina x dubina), podignute cca 50 cm u odnosu na nivo središnjeg prolaza, koji je širok 228 cm. Sofe imaju drveni daščani pod. Drvena konstrukcija nadstrešnice trijema se oslanja na 6 drvenih stupova (3+3 na licu trijema) poprečnog presjeka 16 x 16 cm.

Ulaz u centralni prostor džamije je naglašen portalom širine 267 cm i visine cca 460 cm. Sam ulazni otvor je dimenzija cca 112 x 175 cm (širina x visina). Visoki stepenasti luk, iznad ulaznog otvora, je ukrašen nizom stalaktita.

Iznad ulaznog otvora je napravljen plitki segmentni luk, sa fugama u obliku izvijenih profila, te je na taj način formirana skoro potpuno kruta lučna greda. Portal iz ravni zida izlazi za 20 cm, okvir portala je profiliran, a unutrašnja rubna profilacija okvira portala, u dnu, završava motivima koji imaju oblik pješčanog sata.

Natpis u stihovima na turskom jeziku uklesan je na kamenoj ploči veličine 70 x 87 cm, uzidanoj iznad ulaza u džamiju. «Ploča s ovim natpisom prepukla je na više mjesta, ali su slova hronograma ostala neoštećena. Jedino je oštećena zadnja brojka u godini kronograma. Zbog upotrebe neujednačenog i zbijenog nesh-pisma, natpis je teško čitljiv:

«Što bi vješti slikar naslikao,
To naumi njegova ekselencija, zapovjednik live,
Mustafa-beg,
Učinio je dobro djelo sagradivši džamiju.
Na jednom ugodnim i krasnom mjestu
Postavio je temelje divnoj zgradi,
Kojoj u ovim krajevima ravne
Niko do sada nije vidio.
Podigao je (džamiju) na mjestu gdje je trebalo,

...

Ovaj potpuni kronogram još ju je više ukrasio,
A u kojem nema pravopisnih grešaka.
To je divna božja kuća,
A gledajući njenu kupolu kao da vidiš nebeski svod.
Bože! kako je postalo privlačno ovo mjesto,
Da li je to džamija ili rajsko naselje.
Božjom moći postao je ovaj dobro posjećeni hram,
Mjesto gdje se srca iskrenih vjernika okreću Kabi (Kible),
Ona je lazurit, a koji je veza sa Bogom.
Od svega srca blagoslovljenih dobrotvora.
Kešfijo, da bi bio poznat datum gradnje:
Rekoh ovo je najbolja građevina.
98(5). Godina.» (1577/78)

Evlija Čelebi je pogrešno zabilježio godinu natpisa 975, umjesto 985. O autoru Kešfiji nemamo drugih podataka osim ovog natpisa.»⁴⁷

Unutrašnja visina džamije iznosi cca 14 m mjereno od kote poda do najviše kote plafona kupole. Sve unutrašnje zidne površine su malterisane, okrečene, osim kamenih lukova trompi.

Mihrab je kameni, polucilindrične je forme, radijusa zidne niše od cca 55 cm i zasveden je. Visina do tjemena mihrabske niše iznosi cca 320 cm. Istaknuta je (istak u odnosu na zidnu ravan od cca 15 cm) profiliranim okvirom pravougaone forme

⁴⁷ Mujezinović, Mehmed: 1988, str. 104

(gabarita 193 x 372 cm), koji na vrhu ima krunu visine 130 cm. Desno od mihraba nalazi se novi drveni mimber. 1997. godine, u unutrašnjosti džamije, cijelim obimom zidova, u visini od 80 cm⁴⁸, a u samoj mihrabskoj niši i do visine od 180 cm, je postavljena drvena lamperija.

U objavljenom članku vjerskog službenika Ahmeda Aličića iz 1941. godine postoji i skromni opis stanja objekta iz tog vremena :» Ova džamija po svojoj vanjštini predstavlja običnu građevinu. Zidovi crni i nekako grbavi, kube sa sofama, čiji strop nose dva neznatna stubića, pokriveno sagnjilom šimlom. Sve skupa odaje znakove raspadanja, koje se prikučuje ovoj džamiji. Naprotiv, unutrašnjost već drugačije djeluje. Unatoč pocrnjelim zidovima, unatoč skroz neukusnoj drvenoj minberi i mahfilu, jamačno građenim na brzu ruku, gledaoca će osvojiti krasno visoko kube...»⁴⁹

U sjeverozapadnom zidu, u uglu desne sofe trijema, su vrata (105 x 170 cm) kroz koja se pristupa munari.

Munara, šesnaestougaoonog presjeka, izgrađena je od pravilno klesanog kamena, postavljena na osmougaonom postamentu. Dužina stranice osmougaonika postamenta munare je cca 128 cm, a visina 650 cm, prelaz sa osmougaone na šesnaestougaoonu osnovu ostvaren je preko struka munare koji ima visinu od 107 cm (struk munare čine 4 horizontalna reda klesanaca sa piramidalnim smicanjem kojim se postiže potrebno suženje). Vijenac visine 20 cm dijeli tijelo munare od njezinog struka. Na visini od 7,92 m iznad spomenutog vijenca postavljen je sljedeći vijenac visine 21 cm, nakon kojeg se, respektivno prema gore, nadovezuju: prelaz na čašu šerefe visine 62 cm, čaša šerefe visine 110 cm (dekorirana sa 5 horizontalnih redova stalaktitnih ukrasa, sistem baziran na kombinaciji prizmatičnih, piramidalnih i drugih geometrijskih tijela koja formiraju reljefni ornament u prostoru), puna kamena ograda šerefe visine 100 cm, kaca munare visine 340 cm (mjereno od vrha ograde), kupa krova, ćulah, pokrivena bakrom, visine 175 cm i alem. Ukupna visina munare, mjereno od dna postamenta do alema, je 23,80 m. Spiralnim stepeništem, čija širina kraka iznosi 65 cm, kroz polukružno zasvedena vrata, postavljena na jugoistočnoj strani munare, izlazi se na šerefu.

Graditelji livanjskih džamija su svoju vještinu klesanja kamena iskazali pri zidanju kubusa, munare, te klesanju stalaktitnih dekoracija mimbera, mihraba, mahfila, trijema, portala i čaše šerefe. Izvedeni stalaktitni ukrasi na livanjskim džamijama svjedoče o potpunom poznavanju dekorativnih elemenata osmanske škole i o zanatskom majstorstvu⁵⁰ domaćih klesara.

Postament munare, u samoj kontaktnoj zoni sa tlom, ima stepenasto proširenje visine i širine od cca 10 cm. U horizontalnoj ravni tog kamenog prstena postamenta, na njegovoj sjeverozapadnoj strani je uklesana horizontalna linija, sa kojom se u podne poklapa bačena sjena munare što ima funkciju sunčanog sata. O tome Rapko Orman piše: «Beglučka džamija sva je u znaku kretanja sunca i vremenske odrednice. Munara leži na širokoj horizontalnoj kamenoj podlozi, pa je njihov odnos (vertikala - horizontala) sam po sebi gnomon. Po munari i suncu može se odrediti i proljetni ekvinocij. On je - smatraju Livnjaci - onog dana kada prvi sunčevi zraci obasjaju njezin vrh. Znakovit je i datum polaganja temelja džamije. Prema kronogramu, on pada u hidžretsku 985. godinu, a ona počinje 21. marta 1577. godine.

⁴⁸ visina prozorskog parapeta

⁴⁹ Aličić, Ahmed: 1941, str. 383

⁵⁰ zbog geografske blizine Dalmacije, u kojoj je zidanje kamenom bilo veoma rašireno, a poznavanje tajni klesarskog zanata je bila, može se reći, narodna zanatska djelatnost (Redžić: 1983, str. 217)

Na ravnoj temeljnoj ploči minareta (sjeverozapadna strana) urezana je linija u pravcu sjever-jug (uz manja odstupanja). Sjena vertikalnog ruba minareta pada na ovu crtu tačno u podne i ona je crta livanjskog meridijana.⁵¹»

Jedan drugi istraživač, o pukotini koja se nalazi u južnom dijelu zida munare piše: « U dokumentaciji Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture nalazimo podatke o ostacima gnomona u Livnu na munari Lala-pašine džamije (Mustafa-pašine ili Begluk džamije). Ostaci se navodno sastoje od urezane linije na munari, koja predstavlja livanjski meridijan. U stvarnosti, ostatke predstavljaju jedan željezni klin i jedna pukotina na zidu... Klin je zabijen u zid na dnu pukotine. Glava mu je stučena udarcima tako da o njegovom izgledu ne znamo ništa. Zsigurno je služio za pričvršćenje gnomona na zid munare. Pukotina je smještena između dva kamena bloka, ali ne njihovom cijelom dužinom. Duga je 16 cm, širina joj je između 1 cm na vrhu do nekoliko mm na dnu. Dubina se kreće od 1,5 do 13 cm. Izgled pukotine navodi na pomisao da je i u njenom gornjem dijelu postojao klin.

Urezana linija livanjskog meridijana nije se mogla primjeniti, jer se danas ostaci gnomona nalaze desetak centimetara iznad osipine nastale od materijala sa džamije. U prvobitnom stanju gnomon je bio na oko pola metra od površine...»⁵² "Gnomon se vjerovatno sastojao iz dva dijela: metalne podloge na kojoj je bila urezana linija podneva i oznaka za 12 sati, i šiljka koji je bacaio sjenu. Na vrhu šiljka mogla je biti postavljena i pločica sa malom rupom tako da kao markica za pokazivanje služi svijetla tačka. Sama izvedba bila je sigurno tehnički jednostavna jer je realno pretpostavljati da je gnomon izrađen u nekoj domaćoj radionici."⁵³

Spominjući džamije koje su nestale, Mujezinović napominje da su sa tim džamijama nestala i njihova groblja: « I uz neke od postojećih džamija postoje veći prostori na kojima bi trebalo da bude nišana, na primjer uz Lala-pašinu džamiju, ...»⁵⁴. Svega se nekoliko pari nišana nalazi u džamijskom haremu, sjeveroistočno i sjeverozapadno od objekta abdesthane, te jedan par nišana jugozapadno od objekta džamije.. Na prostoru oko džamije je posijana trava, a harem, u cjelini, je dobro održavan.

3. Dosadašnja zakonska zaštita

Rješenjem Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR BiH iz Sarajeva, broj 443/53, od 26. maja 1953. godine, objekat je bio stavljen pod zaštitu države, a Rješenjem Zavoda za zaštitu spomenika kulture NR BiH iz Sarajeva, br. 02-874-3, od 18. aprila 1962. godine, Lala-pašina ili Begluk džamija u Livnu je bila stavljena pod zaštitu države i upisana u Registar nepokretnih spomenika kulture.

Prostornim planom Bosne i Hercegovine iz 1980. godine ovo dobro je bilo evidentirano i svrstano u I (prvu) kategoriju kao kulturno-historijsko dobro.

Objekat je bio evidentiran u Elaboratu inventara spomeničkog fonda i objekata ambijentalne vrijednosti grada Livna, kojeg je prije rata 1992. godine izradio Regionalni zavod za zaštitu spomenika sa sjedištem u Mostaru.

Dobro se, pod nazivom Lala-Pašina džamija u Livnu i rednim brojem 339 nalazi na Privremenoj listi Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine.

⁵¹ Orman, Rapko: 1999, str. 44

⁵² Mulaomerović, Jasminko, *Livanjski gnomon*, Hercegovina, časopis za kulturno i istorijsko nasljeđe, Mostar 1987, str. 136

⁵³ Mulaomerović, Jasminko: 1987, str. 138

⁵⁴ Mujezinović, Mehmed: 1988, str. 96

4. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

Prema podacima iz Elaborata inventara spomeničkog fonda i objekata ambijentalne vrijednosti grada Livna, kojeg je prije rata 1992. godine izradio Regionalni zavod za zaštitu spomenika sa sjedištem u Mostaru, anketni list/karton redni br. 88, u rubrici *Izmjena krova i pokrova*, upisano je: «Prethodni krov šindra. 1973.⁵⁵ izvršena je opravka i pokrivanje velike kupole olovnim limom.» U rubrici *Nestale karakteristike prvobitnog stanja*, upisano je:» Porušen hajat džamije sa tri manje kupole. Unutrašnjost oštećena bez maltera i dosta kamenih ukrasa.» U rubrici *Arhitektonski elementi i detalji*, upisano je: «Kameni stubovi⁵⁶ hajata pronađeni u fragmentima u šutu.» Na loše čitljivoj fotokopiji fotografije anketnog lista vidi se skela postavljena oko objekta sve do nivoa tambura kupole, iz čega se može zaključiti da je postavljena skela bila u funkciji radova na saniranju pokrova kupole.

1997. godine, u organizaciji Odbora za obnovu (Ibrahim Borić i prof. Enes Mastalić) i finansijsku potporu Muftijstva iz Mostara u iznosu od 10.000 DM, Rijaseta Islamske zajednice BiH u iznosu od 30.000 DM, te donacije vlade Malezije, pristupilo se obnovi džamije. Projektnu dokumentaciju je napravio arh. Hasan Dizdarević, a licitirani radovi su povjereni Zanatsko-zidarskoj firmi Hasana Huskovića iz Mostara. Uz pomoć džematlija i učešće pripadnika Malezijskog bataljona (zemljani kop), izvršeni su radovi malterisanja, krečenja, uvođenja struje, izrade i postavljanja mahfila i mimbera, postavljanje poda, prozora⁵⁷ i vrata. Džamija je 30. decembra 1997. godine, uoči prvog dana ramazana, otvorena. Prema projektnoj dokumentaciji preostali su radovi druge faze, na zidanju kupola trijema⁵⁸.

Sjeveroistočno od džamije, na razdaljini od cca 2.80 m, sagrađen je prizemni zidani objekat abdesthane, dimenzija cca 4 x 4 m, pokriven bitumenskom šindrom zelene boje. Abdesthana je priključena na vodovodnu mrežu, a do nje je izgrađena česma sa koritom. Oko objekta džamije, sa tri strane, je izvršeno opkopavanje terena u pojasu širine 2,50-2,80 metara, sve do dubine koja je približno jednaka koti poda prizemlja džamije. Izgrađen je i betonski potporni zid obložen kamenim pločama⁵⁹, te izvršeno popločanje horizontalnih površina opkopa betonskim livenim betonom sa dilatacionim reškama, te prefabriciranim betonskim elementima sačastog oblika.

Ogradni potporni zid parcele prema ulici, kao i pristupno stepenište su također novijeg datuma kao i dva kandelabra ispred ulaza u džamiju.

5. Sadašnje stanje dobra

19. maja 2004. godine, prilikom uvida u stanje objekta na terenu, u enterijeru objekta na kupoli u cijeloj zoni oko vijenca, koji je postavljen na visini od cca +793 cm (mjereno od poda džamije do početka vijenca), primjetni su znatni tragovi buđi

⁵⁵ u Ormanovoj knjizi postoji podatak kojeg je moguće dovesti u vezu sa godinom popravke krova: "...Poslije rata (iz dijela koji prethodi ovom citatu, nedvojbeno je jasno da se misli na II svjetski rat; op. E. Softić), Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine vršio je neke popravke i spasio je od daljeg propadanja i rušenja." (Orman, Rapko: 1999, str. 46)

⁵⁶ U jednom drugom izvoru također se spominju kameni stupovi. Na desnom dijelu crtežu sa *Situacijom*, nacrtane su kamene stope i kapiteli stupova džamije i potpisani sa "*Ostatci stupova nađeni u džamiji*". Pogledati crteže snimka postojećeg stanja iz 1960-65. godine Begluk džamije u Livnu, Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR BiH, Sarajevo (*Sprem. sign.: 1589*)

⁵⁷ (termopan prozori sa dvostrukim ostakljenjem)

⁵⁸ Orman, Rapko: 1999, str. 46-47

⁵⁹ Oblaganje je izvršeno u maniru stvaranja privida da je zid urađen tzv. "ciklopskim" načinom zidanja. Na sličan način kamenom je obložen i objekat abdesthane.

uzrokovani vlagom. Isti tragovi se pojavljuju na prelomljenim čeonim lukovima trompi, te na mihrabskom zidu oko krune mihraba. Najvjerovatnije se 1997. godine, prilikom radova malterisanja enterijera objekta, koristio cementni malter čime su poremećena izvorna termička i parodifuzna svojstva zida, te se to može pretpostaviti kao uzrok pojave jakog kondenza i vlage u spomenutim zonama u unutrašnjosti objekta.

U eksterijeru objekta, u zonama vijenca kupole i prelaza kupole u tambur, evidentna su fizička oštećenja kamenova vijenca, nekoliko kamenova vijenca nedostaje, te je moguće da se usljed djelovanja atmosferilija tokovi vode i vlage iz atmosfere prenose strukturom zida i u unutrašnje zone objekta.

Na dekorativnoj kamenoj plastici čaše šerefe su također evidentna oštećenja dekoracije, prisutna je i buđ i mahovina, što ukazuje na mogućnost prolaska atmosferske vode kroz podnicu šerefe u kamenu konstrukciju čaše, a oštra kontinentalna klima i duge i hladne zime svakako usložnjavaju ovaj problem.

III - ZAKLJUČAK

Primjenjujući Kriterije za donošenje odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom ("Službeni glasnik BiH", br.33/02 i 15/03), Komisija je donijela odluku kao u dispozitivu.

Odluka je zasnovana na sljedećim kriterijima:

- **A. Vremensko određenje**
- **B. Historijska vrijednost**
- **C. Umjetnička i estetska vrijednost**
  - C. I. Kvalitet obrade
  - C. III. Proporcije
  - C. IV. Kompozicija
  - C. V. Vrijednost detalja
- **D. Čitljivost**
  - D. IV. Svjedočanstvo o određenom tipu, stilu ili regionalnom maniru
  - D. V. Svjedočanstvo o tipičnom načinu života u određenom razdoblju
- **E. Simbolička vrijednost**
  - E. II. Sakralna vrijednost
  - E. III. Tradicionalna vrijednost
  - E. IV. Vezanost za rituale ili obrede
  - E. V. Značaj za identitet skupine ljudi
- **G. Izvornost**
  - G. IV. Tradicija i tehnike
  - G. V. Položaj i smještaj u prostoru
  - G. VI. Duh i osjećanja

Sastavni dio ove odluke su:

- kopija katastarskog plana,
- posjedovni list,
- fotodokumentacija,
- grafički prilozi.

Korištena literatura

U toku vođenja postupka proglašenja graditeljske cjeline – Beglučke (Lala-pašine, Mustafa-pašine, Beglek) džamije u Livnu nacionalnim spomenikom BiH, korištena je sljedeća literatura:

1941. Aličić, Ahmed: Livanjske džamije, Prilog povijesti Livna, Glasnik Islamske vjerske zajednice Nezavisne države Hrvatske u Sarajevu, broj 12, Sarajevo, 1941.
1943. Aličić, Ahmed: *Veliki dobrotvor grada Livna*, Glasnik Islamske vjerske zajednice Nezavisne države Hrvatske u Sarajevu, broj 3, Sarajevo, 1943.
- 1960-65. Crteži snimka postojećeg stanja Begluk džamije u Livnu (*Situacija i detalji stupova, Osnova, Uzdužni presjek, Sjeverozapadna fasada, Sjeveroistočna fasada, Jugozapadna fasada, Portal*), Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR BiH, Sarajevo (*Sprem. sign.: 1589, 1590, 1591, 1592, 1593, 1594 i 1595*)
1967. Firdus, Abas: Livno od najstarijih vremena do 1878. godine, Sarajevo, 1967, rukopis, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo
1978. Spaho, Fehim Dž.: *Džamije i njihovi vakufi u gradovima kliškog sandžaka početkom XVII vijeka*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga V-VII, Sarajevo, 1978.
- 1982-83 Spaho, Fehim Dž.: Livno u ranim turskim izvorima, Prilog za monografiju, Orijentalni institut u Sarajevu, Prilozi za orijentalnu filologiju 32-33, 1982-83.
1983. Redžić, Husref: Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini, Sarajevo 1983.
1988. Mujezinović, Mehmed: Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, knjiga III – Bosanska krajina, zapadna Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 1988.

1987. Mulaomerović, Jasminko: *Livanjski gnomon*, Hercegovina, časopis za kulturno i istorijsko nasljeđe, Mostar, 1987.
1989. Nametak, Fehim: Pregled stvaranja BiH muslimana na turskom jeziku, Starješinstvo IVZ, Sarajevo, 1989.
1999. Orman, Rapko: Blago pod kupolom, Livanjske potkupolne džamije, Tešanj, 1999.
2000. Werner Mueller, Gunther Vogel: Atlas arhitekture, Knjiga 1, Zagreb, 2000.
2001. Domović, Želimir: Rječnik stranih riječi, Beograd, 2001.
2001. Burek, Ahmet: *Pisana riječ u Livnu*, Most, časopis za obrazovanje, nauku i kulturu, Mostar, broj 140-141 (51-52 - nova serija), godina XXVI juli-august/srpanj-kolovoz, 2001.
- prije 1992. Elaborat inventara spomeničkog fonda i objekata ambijentalne vrijednosti grada Livna, kojeg je prije rata 1992. godine izradio Regionalni zavod za zaštitu spomenika sa sjedištem u Mostaru

Nosilac istraživanja i izrade Prijedloga odluke:

*Emir Softić, diplomirani inženjer arhitekture,
saradnik za spomenike graditeljskog naslijeđa
u Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika*